

УДК 343.98

К.О. ЧАПЛИНСЬКИЙ, канд. юрид. наук, доц., Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ПІДГОТОВКА ДО ОЧНОЇ СТАВКИ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ЯКІСНОГО ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЇ

Ключові слова: тактика, тактичне забезпечення, слідчі дії, очна ставка

Сучасні вимоги, що пред'являються до якості розкриття й розслідування злочинів, вносять на порядок денний питання щодо підвищення ефективності провадження слідчих дій як одного з важливих напрямів вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності. Очна ставка є однією з найбільш розповсюджених слідчих дій для отримання нової та перевірки наявної інформації з особистісних джерел. Ця слідча дія допомагає слідчому шляхом з'ясування і усунення суперечностей в показаннях допитуваних встановити істину в кримінальній справі.

Так, проведене опитування співробітників слідчих підрозділів та вивчення матеріалів слідчої практики показало, що очна ставка проводилася при розслідуванні злочинів: проти життя, здоров'я та статевої свободи особи – 81 %; учинених злочинними угрупованнями – 80 %; проти власності – 78 %; у сфері господарської діяльності – 51 %; проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності – 49 %; у сфері службової діяльності – 13 %. Однак незважаючи на її розповсюдженість, дана слідча дія має досить низьку результативність. На сьогодні значний відсоток співробітників слідчих підрозділів органів внутрішніх справ (71 %) вважає очну ставку неефективною і досить часто використовує її лише для підтвердження раніше даних показань учасників, тобто для їх закріплення. Такий підхід необґрунтовано звужує можливість очної ставки як способу отримання доказів з особистісних джерел. Ситуація, що склала-

ся, з одного боку, обумовлена певною складністю і трудомісткістю при підготовці і проведенні даної слідчої дії, а з іншого – недостатністю криміналістичних знань і професійних комунікативних вмінь слідчого стосовно очної ставки. Зважаючи на це, питання тактичного забезпечення очної ставки на сьогодні має низку невирішених організаційно-тактичних проблем.

Загальна тактика очної ставки досить повно висвітлена вченими-криміналістами та процесуалістами у криміналістичній літературі. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ проведення очної ставки зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, М.В. Бахарев, О.М. Васильєв, В.К. Весельський, Ф.В. Глазирін, А.В. Дулов, Л.М. Карнеєва, В.О. Коновалова, Є.Д. Лук'яничков, М.І. Порубов, О.В. Соловійов, С.М. Стахівський, О.Р. Ратінов, В.М. Тертишник, В.Ю. Шепітько та інші. Значущість проведених досліджень зумовлюється створенням ґрунтовної бази для подальших наукових пошуків удосконалення тактики провадження цієї слідчої дії, яка достатньо широко застосовується у правоохоронній практиці і є досить розповсюдженим способом збирання фактичних даних з особистісних джерел. Разом із тим, наразі відсутня комплексна розробка з тактичного забезпечення проведення очної ставки. Не в повній мірі досліджені чинники, що впливають на ефективність проведення даної слідчої дії. В літературі не розглядалися і не були піддані аналізу типові тактичні помилки слідчих, які впливають на результативність очної ставки.

Отже, метою цієї статті є висвітлення проблемних організаційних питань тактичного забезпечення очної ставки із урахуванням сучасних потреб слідчої практики. Її новизна полягає в узагальненні організаційно-підготовчих заходів адекватних сучасним формам протидії досудовому розслідуванню.

У кримінальному судочинстві очна ставка відома як ефективний спосіб перевірки наявних і одержання нових доказів. У науковій літературі більшість вчених під очною став-

кою розуміють слідчу дію, яка передбачає одночасний допит раніше допитаних осіб про обставини, відносно яких були дані істотно суперечливі показання [1, с.25; 2, с.284].

Що стосується законодавчого визначення, то відповідно до ст.172 КПК України слідчий вправі провести очну ставку між двома раніше допитаними особами, в показаннях яких є суперечності. У проекті КПК визначення очної ставки залишається без змін (ст.248 КПК). Можна погодитися з думкою Є.Д. Лук'янчикова, що підставою для проведення очної ставки є наявність суттєвих протиріч в показаннях раніше допитаних осіб [3, с.30].

Важливе місце в тактиці очної ставки займають організаційно-підготовчі заходи до її проведення. Добре організована очна ставка повинна проводитися активно, наступально, в максимально короткий проміжок часу, а керуючий вплив має бути спрямований на вирішення тактичних завдань [4, с.201].

У науковій літературі автори неоднозначно підходять до визначення необхідних підготовчих заходів. Так, на думку Ю.В. Гавриліна, підготовка до проведення очної ставки повинна включати: вивчення раніше отриманих показань; з'ясування змісту протиріч; вивчення особи допитуваних; з'ясування обставин, що належить встановити; визначення послідовності допиту; вибір місця та часу проведення; підбір та систематизація доказів; формулювання питань та визначення їх послідовності [5, с.51].

М.Г. Шурухнов додає визначення місця, часу та способу виклику на допит; створення необхідної обстановки допиту; визначення кола учасників слідчої дії; визначення засобів фіксації слідчої дії; складання плану очної ставки [6, с.389].

В.Ю. Шепітько виділяє встановлення взаємовідносин між допитуваними, визначення черговості допиту і тактичних прийомів слідчої дії [2, с.284]. М.В. Салтевський акцентує увагу на створенні психологічного впливу на несумлінного учасника слідчої дії, зміцнення вольових якостей і позиції сумлінного допитуваного [4, с.199].

Узагальнюючи погляди вчених та результати вивчення кримінальних справ, а також матеріали проведеного опитування співробітників слідчих і оперативних підрозділів, можна дійти висновків, що до найбільш суттєвих організаційно-підготовчих заходів до проведення очної ставки можна віднести:

Вивчення матеріалів кримінальної справи дозволяє слідчому, насамперед, вирішити питання про доцільність проведення очної ставки. Вказаний захід дозволяє вивчити показання допитуваних, визначити ступінь їх взаємовідносин та сутність розбіжностей у показаннях, визначити перелік питань і їх послідовність, обрати найбільш ефективні прийоми слідчої дії.

Прийняття рішення про проведення очної ставки. Приймаючи рішення і визначаючи момент проведення очної ставки, потрібно враховувати характер показань, що підлягають перевірці, їх місце в системі інших доказів, а також психологічні якості її учасників та існуючі між ними стосунки [4, с.200].

Слідчий повинен враховувати суттєвість протиріч, які містяться в показаннях. Якщо протиріччя в показаннях можна усунути іншими засобами з меншим тактичним ризиком, то очну ставку проводити недоцільно і слідчий повинен відмовитися від її проведення. Особливо це стосується проведення очних ставок між членами злочинних угруповань та їх лідерами. Нерідко адвокати клопочуть про проведення очних ставок із сумлінними її учасниками з метою надання психологічного впливу, з'ясування поінформованості слідчого та ін. Таку думку підтримують і 69 % співробітників слідчих підрозділів, зазначаючи, що злочинці клопочуть про проведення очних ставок з метою: негативного впливу на свідків і потерпілих – 72 %; передачі наявної інформації – 21 %; визначення ступеня поінформованості слідчого – 7 %.

При прийнятті рішення слідчий повинен піддати аналізу і оцінити зібрану інформацію та слідчу ситуацію, що склалася на певному етапі досудового розслідування. Не можна проводити очну ставку між двома особами

для «закріплення» їх показань, які не містять протиріч. Ніякого доказового значення така очна ставка не має. Існує неправильна тактика проведення очної ставки, при якій слідчий у присутності її учасників лише зачитує їх показання, які раніше отримані при їх допиті. Значення очної ставки містяться саме в одночасному допиті двох осіб в показаннях яких є суперечності.

Визначення часу і місця проведення очної ставки. Проведення очної ставки повинно

мати раптовий характер. Будь-яке зволікання з проведенням слідчої дії може призвести до зниження можливості отримання позитивних її результатів. Звідси, правильне визначення часу проведення очної ставки має важливу роль у її підготовці. Вивчення кримінальних справ, за якими проводилися очні ставки, дозволило дійти висновку, що їх результативність на пряму залежить від часу та раптовості проведення. Так, зведені дані дослідження можна відобразити у таблиці.

Таблиця – Характеристика результативності очної ставки залежно від часу її проведення

№ з/п	Характеристика результативності	Термін проведення очних ставок				
		протягом доби	протягом 3 діб	протягом 10 діб	протягом 1 місяця	понад 1 місяць
1	Очна ставка мала позитивні наслідки, допитувани у певній мірі визнали свою провину	79 %	68 %	57 %	39 %	20 %
2	Очна ставка мала негативні наслідки, допитувани її учасники відмовилися від раніше даних показань	21 %	32 %	43 %	61 %	80 %

Отже, чим більше часу минало з моменту виникнення необхідності проведення очної ставки, тим меншою була її результативність. Будь-які невинувдані зволікання з її проведенням тягнуть отримання неправдивих показань або взагалі відмови від їх надання.

Очна ставка проводиться за місцем проведення досудового розслідування або за місцем утримання підозрюваного чи обвинуваченого.

Під час проведення очної ставки слідчий має вжити заходів із тим, щоб про час й місце її проведення знало якомога менше осіб. В одних випадках її доцільно провести безпосередньо після допиту особи, в показаннях якої з'ясувалися суттєві суперечності, перш ніж допитані встигнуть зустрітися та погодити подальші показання. В інших випадках, навпаки, не слід поспішати з очною ставкою, щоб уникнути передчасної поінформованості допитуваних про характер показань один одного. Наприклад, передчасна поінформова-

ність обвинуваченого про зміст показань його співучасника або свідка, очевидно, не допомагає успіху розслідування [7, с.124–125].

Встановлення обставин, які підлягають з'ясуванню. Предметом очної ставки є обставини, з приводу яких виникли істотні суперечності в показаннях раніше допитаних осіб. Слідчий повинен визначити коло питань, які підлягають з'ясуванню, і завчасно скласти питання та визначити їх послідовність. Особливо уважно необхідно підійти до формулювання запитань. Спочатку необхідно з'ясувати загальні питання, а далі з метою їх уточнення і деталізації обставин підготувати уточнюючі і контрольні питання.

Проведення додаткового допиту. За необхідності слідчий може провести додатковий допит для з'ясування тих чи інших обставин, що мають значення для справи. Кожен з учасників може бути перед очною ставкою повторно допитаний, якщо в їх показаннях є

протиріччя, прогалини або неточності. Однак не можна допит, на думку І.Ф. Пантелєєва, перетворювати в «репетицію» перед очною ставкою [8, с.337–338]. Неприпустимо готувати учасників до очної ставки, рекомендувати, наприклад, «впевнено триматись», «активно викривати» тощо.

Визначення осіб, між якими буде проведена очна ставка, та черговості їх допиту. Під час цього заходу слідчий повинен враховувати можливість допитуваних осіб впливати один на одного із урахуванням позитивних і негативних якостей, «слабких місць», нестійкості психіки та ін. Необхідно прогнозувати можливість зміни показань.

Аналіз правоохоронної практики і узагальнення поглядів вчених, дозволяє зробити висновок, що не доцільно проводити очну ставку:

- між особами, які дають завідомо неправдиві показання;
- між співучасниками злочинів на первісному етапі розслідування. Це обумовлено тим, що злочинці можуть, скориставшись навіть короткочасним контактом, обрати загальну лінію поведінки;
- між обвинуваченими, які частково визнають свою вину і схильні змінити показання або негативно вплинути на інших учасників;
- між особами, які намагаються погодити свою позиції по відношенню один до одного або передати друг другу певну інформацію;
- між особами, із яких той, хто дає правдиві показання, перебуває у матеріальній, родинній або іншій залежності від іншого учасника;
- коли один із учасників очної ставки відмовляється давати показання у присутності іншої особи.

У вказаних випадках слідчим недоцільно йти на тактичний ризик, а необхідно замінити одні дії або засоби на інші.

Важливим тактичним заходом в підготовці до проведення очної ставки є вибір її учасника, який буде давати показання першим. На це вказують і співробітники слідчих підрозділів. Так, 79 % вказують, що правильне визначення черговості дачі показань сприяє отри-

манню доказів та схилення несумлінного учасника до дачі правдивих показань.

У науковій літературі справедливо зазначається, що першою надають можливість висловитися особі, яка, на думку слідчого, дає правдиві показання, що відповідають дійсності і викривають підозрюваного у злочинній діяльності; наполягає дати показання у присутності іншої особи; показання якої підтверджуються іншими матеріалами справи.

В науковій літературі висловлюються думки і про можливість надання права першим давати показання несумлінним учасникам очної ставки [6, с.390; 4, с.199].

Проаналізувавши слідчу практику і погляди вчених, необхідно зазначити, що несумлінного учасника очної ставки доцільно допитувати першим у таких випадках коли:

- у слідчого є впевненість, що сумлінний учасник очної ставки чітко дотримується займаної позиції і не піддається негативному впливу;
- слідчий вважає, що сумлінний учасник, почувши неправду, більш повно і аргументовано обгрунтує свою позицію;
- показання несумлінного учасника можуть настільки обурити іншого допитуваного, що він повідомить слідству нові відомості;
- несумлінний учасник просить про це, маючи за мету схилити до зміни показань на свою користь, а слідчий впевнений у протилежному і має намір використати ситуацію для одержання правдивих відомостей;
- слідчий знає про намір несумлінного учасника використати очну ставку для впливу на іншого допитуваного, але при цьому впевнений у неспроможності таких намагань і планує використати таку ситуацію для отримання достовірних показань.

Надання права несумлінному учаснику очної ставки відповідати на запитання першим повинно здійснюватися слідчим у виняткових випадках. Опитування слідчих з цього питання дозволяє дійти висновків, що: 88 % – вказують на неприпустимість допитувати першим несумлінного учасника; 12 % –

допускають таку можливість, але винятково з тактичних міркувань слідчого.

Добір учасників для проведення очної ставки. До основних учасників очної ставки можна віднести особу, яка проводить слідчу дію, та двох раніше допитаних осіб, в показаннях яких є протиріччя. Очна ставка проводиться між ними у будь якій конфігурації, у тому числі і між учасниками, які мають однаковий статус. З метою запобігання негативно впливу на сумлінного учасника очної ставки, або обміну інформацією для погодження у займаній позиції до слідчої дії доцільно залучати співробітників оперативних підрозділів. Такі особи здійснюють спостереження за поведінкою допитуваних.

Психологічна підготовка учасників очної ставки. До проведення очної ставки слідчий повинен повідомити сумлінних учасників слідчої дії, про можливі складнощі психологічного характеру (погрози, компрометація), що можуть виникнути під час її проведення, та надати рекомендації, які дозволять запобігти негативно впливу.

На думку П.Д. Біленчука, В.К. Лисиченка і Н.І. Клименко слідчий повинен забезпечити психологічну готовність учасників до проведення очної ставки, якої особливо потребують потерпілі та свідки, які вперше залучаються до сфери кримінального процесу і можуть неадекватно зреагувати на спілкування з підозрюваним, внаслідок чого мета очної ставки не буде досягнута. У необхідних випадках, для уточнення показань осіб, у яких є суперечності, слідчий може їх додатково допитати перед проведенням очної ставки [9, с.334]. Попередня психологічна підготовка посилює вольові якості сумлінного учасника очної ставки з метою запобігання негативно впливу.

Слідчим необхідно враховувати, що очна ставка може мати і негативний вплив на сумлінних її учасників. Під час її проведення учасники з різним процесуальним статусом знаходяться в межах візуального спостереження один одного і мають можливість психологічного впливу своєю поведінкою, жес-

тами, інтонацією. Свідки, потерпілі, спостерігаючи таку поведінку обвинуваченого, який дає неправдиві показання, під час реалізації слідчим повноважень щодо провадження очної ставки не розуміють, чому слідчий «дозволяє» такі показання, відчують сумніви в своїх показаннях, зневіру в правосудді, яке вони пов'язують не тільки з повноваженнями суду, а й з повноваженнями слідчого і прокурора. У такій ситуації, на думку М.С. Городецької, вони спостерігають безкарність обвинуваченого, який говорить неправду [9, с.123].

Визначення та підготовка технічних засобів фіксації очної ставки. Використання технічних засобів є досить ефективним під час проведення слідчої дії за участю іноземців, осіб з фізіологічними вадами, оскільки дозволяє перевірити правильність і повноту перекладу та усунути недоліки. Так, опитування співробітників слідчих підрозділів дозволяє зробити висновок, що при проведенні слідчої дії слідчі далеко не завжди (9 %) використовують технічні можливості. Аналіз кримінальних справ свідчить, що відеозапис проводився у співвідношенні 1 на 290 справ.

Складання плану очної ставки. Планування слідчої дії повинно вміщувати: формулювання запитань, які будуть застосовані під час допиту; визначення черговості допиту; визначення тактичних прийомів очної ставки; створення умов, які будуть в повній мірі забезпечувати безпеку її учасників. Однак, опитування слідчих свідчить, що жодний з опитаних не складав плану очної ставки, 3 % обмежувалися чорновими нотатками.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що неналежна підготовка до проведення очної ставки тісно пов'язана з ризиком можливої зміни правдивих показань сумлінного учасника, відмови від дачі показань або розголошення даних слідства. Невиправдане звільнення з провадженням очної ставки може призвести до втрати фактору раптовості, який сприяє успішному досягненню мети слідчої дії. Тактично грамотно проведена

очна ставка, навіть якщо в її ході і не вдалося подолати істотних суперечностей в показаннях, повинна справити на несумлінного учасника психологічний вплив, розхитати його установку на неправду, допомогти слідчому перевірити правдивість показань учасників, глибше вивчити їх психологічні якості, намітити нові шляхи вирішення спірних питань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посіб. / Стахівський С. М. – К. : Атіка, 2009. – 64 с.
2. Криміналістика : підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / кол. авторів: Глібо В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Ін Юре, 2001. – 684 с.
3. Лукьянчиков Е. Д. Особенности расследования преступлений несовершеннолетних : учебное пособие / Е. Д. Лукьянчиков. – Киев : НИ и РО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1990. – 52 с.

4. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2-х ч. Ч. 2. / М. В. Салтевський. – Х. : Консум, 2001. – 528 с.

5. Гаврилин Ю. В. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений в определениях и схемах : учеб. пособие / Ю. В. Гаврилин. – М. : Книжный мир, 2004. – 332 с.

6. Шурухнов Н. Г. Криміналістика : учебник / Н. Г. Шурухнов. – 2-е изд., исправл. и доп. – М. : Эксмо, 2008. – 720 с. (Российское юридическое образование).

7. Лісогор В. Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства : наук.-практ. посібник / В. Г. Лісогор. – Д. : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2005. – 156 с.

8. Криміналістика : учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1984. – 544 с.

9. Біленчук П. Д. Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін. ; за ред. П. Д. Біленчука. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.

Чаплинський К. О. Підготовка до очної ставки як необхідна умова якісного проведення слідчої дії / К. О. Чаплинський // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 947–952 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11skorcd.pdf>

В межах дослідження актуальних питань тактичного забезпечення проведення очної ставки розглянуто організаційно-підготовчі заходи до проведення очної ставки за участю підозрюваних і обвинувачених.

Чаплинский К.А. Подготовка к очной ставке как необходимое условие качественного проведения следственного действия.

В рамках исследования актуальных вопросов тактического обеспечения проведения очной ставки рассмотрены организационно-подготовительные мероприятия к проведению очных ставок с участием подозреваемых и обвиняемых.

Chaplynski K.O. Preparation for A Confrontation as a Necessary Condition of Qualitative Carrying Out of Investigatory Action

Within the limits of research of pressing questions of tactical maintenance of carrying out of a confrontation are considered organizational-preparatory measure to carrying out of confrontations with participation suspected and accused.